

Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri

II

Biçimbilgisi

Prof. Dr. Emine Yılmaz

Hacettepe Üniversitesi

Özet: Bir Türk dili ve aynı zamanda bağımsız bir Altay dili olan Çuvaşça, hem Ana ve İlk Türkçenin hem de Ana Altayca biçimlerin yeniden kurulması için sesbilgisi, biçimbilgisi, sözdizimi ve söz varlığı düzeylerinde veriler sağlar. Bu yazıda, söz konusu verilerden biçimbilgisiyle ilgili olanlar ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırmalı Dilbilim, Çuvaşça, Biçimbilgisi, Ana Türkçe, İlk Türkçe.

The Place of Chuvash in the Comparative
Turkish Linguistics Studies

II

Morphology

Abstract:

Chuvash, which is a Turkic language and also is an independent Altaic language, provides phonetic, morphologic and syntactic data for the reconstruction of Proto-Turkic, Pre-Turkic and Proto-Altaic forms. In this article, the morphologic data are mentioned.

Key Words: Comparative Linguistics, Chuvash, Morphology, Proto-Turkic, Pre-Turkic.

0. Giriş

Çuvaşçanın ses, biçim, sözdizimi ve söz varlığı açılarından Türk ve Altay dillerinin yeniden kurulması için sağlamakta olduğu verileri ele alacak olan yazı dizisinin, sesbilgisiyle ilgili ilk bölümü 2010'da, *Turkish Studies*'te yayımlanmıştı.¹ Bu ilk bölümde, Türk ve Altay dillerinin kimi tarihsel ses ve biçim sorunlarının sadece Çuvaşçanın sağladığı verilerle çözülebileceği de belirtilmişti. Çuvaşçanın bir Türk dili olarak, tarihsel biçimbilgisi sorunlarının çözümünde ne tür veriler sağladığı, Ana Türkçe biçimlerin kurulmasında nasıl bir rol oynadığı da bu yazının konusunu oluşturur.

Çuvaşçanın art zamanlı sesbilgisinde olduğu gibi biçimbilgisinde de diğer Türk dilleriyle arasındaki paralel veya farklı gelişmeler, Ramstedt ve Poppe'nin çalışmalarında ve bu yazının sınırları içinde değinemediğimiz daha pek çok çalışmada

¹ “Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri, I. Sesbilgisi” adıyla *Turkish Studies, Türkçede Dilbilim Çalışmaları Özel Sayısı*, 2010, Volume 5/4'te yayımlanmıştır (s. 728-741).

zaten ortaya konulmuştu. (Bu anlamdaki daha geniş bir literatür ve tartışmaların tarihçesi için bk. Ceylan 1997, Yılmaz 2002). Bu nedenle, bu çalışmada, çok sayıdaki benzer veya farklı özellik sıralanmayacak, karşılaştırmalı Türk dili çalışmalarında ortaya çıkan kimi sorunların çözümünde Çuvaşçanın ne tür çözümler sunacağı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Yani sadece tartışılmış veya tartışılmakta olan konularda Çuvaşçanın rolü üzerinde durulacaktır. Bu yazı, karşılaştırmalı dilbilimin her alanında doğal olarak görülebilecek bu özelliklerden sadece biçimbilgisi ile ilgili olanlarla sınırlandırılmıştır.

1. Ek Başındaki *D*- Sesinin Niteliği:

Eski ve Genel Türkçede sözbaşında *D*- ünsüzü ile bulunan *-DA*, *-DAn*, *-DX* eklerinin Çuvaşçada farklı yan biçimleri de bulunur: bu ekler Çuvaşçada ünlü ile ve *r*, *l*, *n* dışındaki ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra *-rA*, *-rAn*; *l*, *n*, *r* ünsüzleri ile biten kök ve gövdelerden sonra *-tA*, *-tAn*; çokluk ekinden sonra *-çe*, *-çen* ve üçüncü tekil kişi iyelik ekinden sonra zamir *n*'si ile birlikte *-n-çe*, *-n-çen*'dir:

1. Ünlü ile ve *r*, *l*, *n* dışındaki ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra:

vihit “vakit”>*vihit-ra*; *pulī* “balık”>*pulī-ra*; *śirma* “ırmak”>*śirma-ra*

his “arka”>*his-ran*; *anat-kas* “yukarı taraf”>*anat-kas-ran*; *urapa* “araba”>*urapa-ran*

2. *r*, *l*, *n* ünsüzleri ile biten kök ve gövdelerden sonra:

sül “üst”>*sül-te*; *śir* “yer”>*śir-te*; *vırman* “orman”>*vırman-ta*

hır “kız”>*hır-ten*; *huran* “kazan”>*huran-tan*; *kil* “ev”>*kil-ten*

3. Çokluk ekinden sonra:

yal-sem “köyler”>*yal-sen-çe* “köylerde”; *kitü-sem* “sürüler”>*kitü-sen-çe* “sürülerde”

tuy-sem “dügünler”>*tuy-sen-çen* “dügünlerden”; *vıyī-sem* “oyunlar”>*vıyī-sen-çen* “oyunlardan”

4. Üçüncü tekil kişi iyelik ekinden sonra:

śum “yan”>*śum-ī-n-çe* “yanında”; *huşī* “ara”>*huşī-n-çe* “arasında”

ıyhi “uyku”>*hıl ıyhi* “kış uykusu”>*hıl ıyhi-n-çen* “kış uykusundan”; *vırśī hir-ī-n-çen* “savaş meydanından”

Aynı durum Çuvaşçada geçmiş zaman ekinde de görülür. Bu ek, ünlü ile ve *r*, *l*, *n* dışındaki ünsüzlerle biten kök ve gövdelerden sonra *-Rİ*; *r*, *l*, *n* ünsüzleriyle biten kök ve gövdelerden sonra 1. ve 2. kişilerle *-tİ*, 3. kişilerle *-çİ* dir: *puśla-rīm* “başladım”, *puśla-rī* “başladı”, *śır-tīm* “yazdım”, *śır-çİ* “yazdı” vb.

Ana ve Genel Türkçede *D*- ile başlayan bu eklerin Çuvaşcadaki karşılıkları arasında yer alan *R*’li yan biçimler, ek başındaki *D*- ses biriminin niteliği konusuna da ışık tutar. Bilindiği gibi Eski Türkçe söziçi ve sözsonu /d/ sesi Çuvaşça dışındaki Türk dillerinde ya korunmuş, ya da *t*, *z*, *y* seslerine değişmiştir: **hadak* “ayak”>*adak*, *ayak*, *azak*, *atah*. Çuvaşçada ise *r* olmuştur: *ura*. Ancak bu değişim Çuvaşçada söz içi ve söz sonuyla sınırlı kalmamış, Genel Türkçeden farklı olarak ek başında da *r* sesi ortaya çıkmıştır.

Bu ek başı **D-* sesinin Doğu ve Batı Türkçelerindeki tarihsel görünümlerini izlemek mümkündür. Doğu Türkçesinin en eski verilerinin dili olan Orhon Türkçesinde *r*, *l*, *n* ünsüzlerinden sonra, ek başındaki **D-* ötümsüzleşerek *t* olmuş, ünlüler ve *r*, *l*, *n* dışındaki ünsüzlerden sonra ise ötümlü kalmıştır. Krş. Orh. *yol-ta* (=Çuv. *śul-ta*); Orh. *kel-ti-m* (=Çuv. *kil-ti-m*); Orh. *uç-dı* (=Çuv. *viś-rī*), Orh. *tag-da* (=Çuv. *tu-ra*) vb.

Batı Türkçesine gelince; Çuvaşçanın en eski aşamalarını gösteren 9. yüzyıl Tuna Bulgarcası ile yazılmış Boyla Çoban Yazıtı'nda bulunan iki sözcük, ek başındaki **D-* sesi açısından Orhon Türkçesi ile Tuna Bulgarcası arasında tam bir uyum olduğunu göstermektedir. Ancak buradaki örnekler, bugün Çuvaşçada yaşamayan *-Dok* ekli örneklerdir:

a. TB *düge(r)-tögi* “döktürdü, doldurdu” <**düger-dök-i* (eklenmede *-r* yitimi kurallıdır).

b. TB *tag-rogi* “taktı” <**tağ-doğ-i* (Palló 1959: 243-244; T. Tekin 1987: 27-28; *-DXk* ekinin yüklem kurduğu örnekler için yazının 2. bölümüne bk.)

Örnek sayısı az olmakla birlikte, Orhon Türkçesinde olduğu gibi, Tuna Bulgarcasında da *-r* sesinden sonra ek başındaki ünsüzün ötümsüzleştiğini, *-g* sesinden sonra ötümlülüğünü koruduğunu ve Batı Türkçesinin tipik özelliği olarak *d>r* değişimine uğradığı görülüyor.

14. yüzyılda Volga Bulgarcasıyla yazılmış mezar yazıtlarındaki örnek sayısı ile ek çeşitliliği daha çoktur ve Tuna Bulgarcası ve Orhon Türkçesindeki durumu tümüyle destekler:

a. VB *dunyā-ran* “dünyadan” <Ar. *dūnyā* (=Çuv. *tīnçe-ren*).

b. VB *kōç-rüvi* “göçtü” <**kōç-dügi*.

c. VB *ba(r)-tuvi* “vardı, gitti” <**bar-dugi* (eklenmede *-r* yitimi kurallıdır).

ç. VB *vel-ti* “öldü” <**öl-di* (=Çuv. *vil-çi*; *i* önünde *t>ç* değişimi kurallıdır) (T. Tekin 1988: 27-28; Levitskaya 1976: 18-20).

Çuvaşçadaki durum, tarihsel verilerle birlikte değerlendirildiğinde ek başındaki sesin Ana Türkçe ve Ana Çuvaşçada, sadece **δ-* ve **d-* olmak üzere iki yan biçimi bulunduğu, kesinlikle *t-* ile başlayan bir yan biçimin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Batı Türkçesinde **δ-*'li yan biçim *r* olarak, **d-*'li yan biçim de *t* olarak gelişimini sürdürürken Doğu Türkçesinde, Orhon Türkçesinden başlayarak bu sesler *d* ve *t* ile karışmışlardır. Orhon Türkçesinde *ld* ve *nd* ses birleşikleri için özel bir işaret bulunması da bunu gösterir (Ramstedt 1922: 26; Poppe 1924-25: 419-421; Benzing 1940: 395; Räsänen 1949: 165; Palló 1959: 243; Levitskaya 1976: 20; Yılmaz 2002: 11-14).

Serebrennikov ek başındaki birincil sesin **d* olması durumunda pek çok Türk dilinde *y*'ye değişmiş olması gerektiğini öne sürerek **d* sesinin birincilliğine karşı çıkmıştır. Fakat bilindiği gibi ek başındaki **d* sesi doğu Türkçesinde **d>r*, *t*, *z*, *y* değişimlerinin dışında kalmıştır (T. Tekin 2005: 291-292).

Çuvaşçada ek başındaki **D-* sesinin durumu hakkında ayrıntılı bir inceleme için bk. Johanson 1979.

2. -DOK Ekinin Yükleme Kurması:

-DOK eki, Eski Türkçeden beri yaygın sıfat-fiil ve yan cümle yükleme işlevi yanında, az rastlanan ana cümle yükleme işleviyle de dikkat çekmekteydi. Daha 1941’de Gabain, ekin runik yazıtlardaki bu işlevine değinmişti: *sekiz oguz, tokuz tatar kal-ma-duk* “Sekiz Oğuz, Dokuz Tatar kalmamış”, *karluk işiñe kel-me-dük* “Karluklar müttefiklerine gelmemiş” (1941: 117).

Ancak bu yapılar yan cümle olarak da anlaşılabilmekteydi. Örneğin Ş. Tekin ekin bu işlevini “tarz ve zaman yardımcı cümlesi” olarak değerlendiriyor ve az rastlanan bu işlevin Eski Türkçeden sonra ortadan kalktığını öne sürüyordu (1987: 156). Ekin işlevi ve köken bilgisiyle ilgili ayrıntılı bir makale yayımlayan T. Tekin, Ş. Tekin’in bu cümleleri yanlış anladığını öne sürmüştür (T. Tekin 2004: 530). Örneğin *kan yorıp el-teris kaganka adrılma-duk, yanılma-duk tenri bilge kaganta adrılmalım, azmalım tiyin ança ötledim* cümlesini Ş. Tekin “nasıl baba(mız) hareket edip El-Teris Kagan’dan ayrılmamış ve ona ihanet etmemiş ise biz de Tanrı Bilge Kagan’dan ayrılmayalım, inhıraf etmiyelim diye böyle tavsiye ettim” biçiminde çevirmesine karşı çıkan T. Tekin, ilk cümlelerin sonunda *erser*, ikinci cümlelerin başında *biz de* olmadığı için çevirinin doğru olamayacağını belirtmiştir (T. Tekin 2004: 530).

Eski Türkçede -DOK ekinin ana cümle yükleme kurduğu durumlarda hep olumsuzluk ekiyle bulunduğunu belirten T. Tekin olumlu tek örnek olarak Ongin yazıtındaki *ebke tegdüküm* “eve ulaştım” cümlesini vermiştir (2004: 529, satır 10). Ancak yazıtı yayımlayan farklı araştırmacılar, bunu yan cümle olarak da anlayabiliyorlar (farklı yayınlardaki okumalar için bk. Berta 2010: 219).

Yazıtlar dışında -DOK ekinin bitimli fiil olarak kullanıldığı cümlelerle Kaşgarlı’da da karşılaşırız. Kaşgarlı, geçmiş zamanla ilgili bilgi verdiği bölümde, Suvar, Kıpçak ve Oğuzların geçmiş zaman çekimi için -DOK ekini kullandığından söz eder. Kaşgarlı, *yā kurduk; men ya kurduk; ol keldük; biz keldük* gibi cümlelerin anlamlarını da “o yay kurdu”, “ben yay kurdum”, “onlar geldi”, “biz geldik” olarak verir ve ekin tekil ve çoğullarla aynı biçimde kullanıldığını özellikle belirtir (Atalay 1985: 60-62).

Ekin yükleme kurma işlevine diğer kanıtlar da Batı Türkçesinin iki tarihi döneminden, Tuna ve Volga Bulgarcasından gelir. Yukarıda, ek başı -D sesi için de verilmiş olan dört cümle ekin bu işlevini gösteriyor:

Tuna Bulgarcasında:

düge(r)-tögi “döktürdü, doldurdu” < **düger-dök-i* (eklenmede -r yitimi kurallıdır).

tag-rogi “taktı” < **tağ-doğ-i* (Palló 1959: 243-244; T. Tekin 1987: 27-28)

Volga Bulgarcasında:

kōç-rüvi “göçtü” < **kōç-dügi*.

ba(r)-tuvi “vardı, gitti” < **bar-dugi* (eklenmede -r yitimi kurallıdır), (T. Tekin 1988: 27-28; Levitskaya 1976: 18-20)²

Ekin bugünkü Çuvaşçada yaşamadığı belirtilmişti. Ancak bir başka eskicil dilden, Yakutçadan kanıtlarımız vardır. Bilindiği gibi Genel Türkçede -mXş yapısına denk gelen biçim Yakutçada -BXt’ tır:

Haar tüspüt “Kar yağmış”

Kün tahsıbt “Güneş doğmuş” vb. (Krueger 1962: 138)

Bu yapının olumsuzu ise Yakutçada -BXtXh (*b-*, *m-*, *p-*’li varyantları var) eki ile yapılır. Bu ek Genel Türkçede olumsuzluk eki -mA ile sıfat-fiil eki -DOK’un birleşmesiyle oluşmuştur: -DOK> Yak. -tah, -teh, -toh, -töh vb.

Bisigi tabalarbitın bul-ba-tax-pıt “Ren geyiklerimizi bulamıyoruz”

Esigi kel-pe-teh-hit “Siz gelmiyorsunuz”

Kiniler kel-pe-teh-hit “Onlar gelmiyorlar” (Böhtlingk 1964: 251, 306)

Örneklerden anlaşıldığı gibi, -DOK eki cümle kurma işlevini Doğu Türkçesinde sadece Yakutçada sürdürmektedir. Çağdaş Çuvaşçada korunmamış olsa bile Çuvaş tipi iki dilin, Tuna ve Volga Bulgarçası verilerin tanıklığıyla, -DOK ekinin yüklem yapma işlevinin Batı Türkçesinde de en azından 14. yüzyıla kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

3. İyelik Ekleri (2. ve 3. kişi):

Hem tekil ve çoğul 2. kişi iyelik eklerinin hem de tekil 3. kişi iyelik ekinin Çuvaşça biçimi, Türk dili tarihiyle ilgili iki tartışmalı konuya ışık tutar.

Tekil ve Çoğul 2. Kişi İyelik Eki:

Bilindiği gibi, Çuvaşçada 2. kişi iyelik ekinin tekil biçimi -u/-ü, çoğul biçimi -ır/-ir ve -r’dir. Biçimsesbilgisel yasalara göre eklenme karşımıza şu biçimlerde çıkabilir:

tekil	çoğul
<i>puś</i> “baş” > <i>puś-u</i> “başın”	<i>puś</i> “baş” > <i>pus-ır</i> “başınız”
<i>tu</i> “dağ” > <i>tiv-u</i> “dağın”	<i>tu</i> “dağ” > <i>tiv-ır</i> “dağınız”
<i>alĭ</i> “el” > <i>all-u</i> “elin”	<i>alĭ</i> “el” > <i>all-ır</i> “eliniz”
<i>çeret</i> “dert” > <i>çeret-ü</i> “derdin”	<i>çeret</i> “dert” > <i>çeret-ır</i> “derdiniz”
<i>laşa</i> “at” > <i>laş-u</i> “atın”	<i>laşa</i> “at” > <i>laş-ır</i> “atınız”

Çuvaşça, ek başı ve sonu -g/-ğ seslerini korumayan bir Türk dili olduğu için -u/-ü ve -ır/-ir’in geldiği eski biçimler kolayca tasarlanabilir:

-u/-ü < *-ğ/-*g

²Volga Bulgarının mezar yazıtlarında bu örneklerin yanında bir de *tan-ruvi* “etti, eyledi” < **tiün-düg-i* örneği yer alır (Tekin 1988: 41 vd.). Ancak bu sözcüğün çözümlemesi şüphelidir. Çünkü sözsonu -n ünsüzünden sonra r değil t gelmesi gerekirdi (Krş. Meyer 1991).

-*ır/-ir*; -*r*<-**ıgır/-*igir*; -**gır/-*gir*

Bu eklerin Eski ve Genel Türkçedeki yaygın biçimleri *nazal n* ve *z* ile tekilde -(X)*η* ve çoğulda -(X)*η*(X)*z* biçimindedir. Ancak Eski Türkçede eklerin -*ğ/-g*'li yan biçimleri de vardır³:

sinök-ün “oğlun”~*sünök-üg* ay.

buη-uη~*buη-ug* “derdin”

edgü-η~*edgü-g* “kazancın” (T. Tekin 2003a: 70-71, 102-104)

Bu durum yazıtlarda bir nöbetleşme olarak görülürken, Çuvaşçada, iyelik çekiminde *η* sesi yerine sistemli olarak tekil biçimde *ğ*, *g*>*ø*, çoğul durumda *ğ*, *g* gelişimini buluruz. Genel Türkçe *η*~*g* nöbetleşmesi sadece Çuvaşça ile de sınırlı değildir. Kıpçak grubunda, örneğin Tatarcada da çoğul biçimde sistemli olarak *η*>*ğ*, *g* geçişi görülür:

Tekil: -*η/-İη*: *kul-İη* “kolun”

Çoğul: -*İğİz*: *kul-İğİz* “kolunuz” (Poppe 1961: 31-33)

Konuyla ilgili son çalışmalardan birini yapan Ölmez, yazıtlardaki çift biçimlerden ve bu nöbetleşmenin, yazıtların devamı olan Uygur yazıtlarında ve Eski Uygur metinlerinde görülmeyişinden yola çıkarak, yazıtlardaki durumun bir ses değişikliğinden, nöbetleşmesinden ziyade yazımla ilgili olduğu, o dönemde *η* ve *g* seslerinin ayrı sesbirimler olmayıp, altsesbirimler oldukları sonucuna varır (2010: 214-216).

Yazıtlar açısından durum bir nöbetleşme veya yazım sorunu olabilir; bu durumun daha sonra, örneğin Oğuz grubunda *η* lehinde (>*n*) veya Tatarcada *η* (tekilde) ve *g* (çoğulda) *g* lehinde sistemleştiği de anlaşıyor. Çuvaşçada ise hem tekil, hem çoğulda *g* (>*ø*) görülüyor. Çuvaşça biçimlerin konu açısından önemi, çoğul biçimlerde karşımıza çıkan *r* sesidir: -*ır/-ir*; -*r*. Bilindiği gibi Çuvaşça *r* sesi Genel Türkçe *z* sesine denk gelir ve *z*'den daha eskidir. Yine bilindiği gibi Çuvaşça bu ve diğer eskicil özelliklerinden ötürü Ana Türkçeye değil, Ana Çuvaşça üzerinden İlk Türkçeye gider. -*ır/-ir*; -*r* biçimleri için tasarlanan -**ıgır/-*igir*; -**gır/-*gir* rekonstrüksiyonları, *η* ve *g* sesleri arasındaki kararsızlığın Eski Türkçeden çok daha geriye gittiğini ya da birincil sesin *g* de olabileceğini gösterir. Burada denazalizasyon olayının tarihinin çok gerilere uzandığını da düşünmek mümkündür.

3. Kişi İyelik Eki:

Bilindiği gibi çağdaş Türk dillerinde 3. kişi iyelik eki genellikle ünsüzlerden sonra -*ı/-i* ve ünlülerden sonra -*sı/-si*'dir. Önlük-artlık uyumu dışında düzlük-yuvarlaklık uyumu da bulunan dillerde ekin -*u/-ü*, -*su/-sü* biçimleri de vardır. Eski Türkçede ise ekin yuvarlak biçimleri hiç bulunmamakta, art ünlülü biçimine ise çok az rastlanmaktadır. Yani ek Eski Türkçede -(*s*)*i*'dir: *agt-si* “ipekli kumaşları”, *at-i* “atı”, *oglit-i* “oğulları” vb. (T. Tekin 2003a:104, 2003b: 131-138).

³Yazıtlarda *η*~*g* nöbetleşmesi başka eklerde de görülür: *bardıgız~bardınız* “gittiniz”; *kıltıg~kıltıη* vb. (T. Tekin 2003a: 70-71)

Runik yazıda *ı*, *i* ünlüleri ayrılmamakla birlikte, ünlü ile biten kök ve gövdelerden sonra ortaya çıkan *s* sesinin *ince s* ($=s^2$) ile; iyelik ekinde sonra ortaya çıkan belirtme eki *-n*'nin *ince n* ($=n^2$) ile yazılmış olması, ekin de ön ünlü ile, yani *i* olduğunu gösterir: *agt-s^2-i* “kumaşları”, *kulkak-i-n^2* “kulağını” vb. (T. Tekin 2003b: 132).

Diğer Türk dillerinden farklı olarak Çuvaşça, üçüncü kişi iyelik ekindeki birincil özelliği korumuştur. Yani Çuvaşçada da ekin sadece ön-düz biçimi bulunur: *-ĩ/-i*. Eklenmedeki durum da dikkate alınırsa Çuvaşçadaki iyelik çekimi şöyledir:

a. Bir ünsüzle veya *u*, *ü* ve *i* ünlüleriyle biten gövdelerden sonra *-ĩ* yan biçimi: *yat* “ad” > *yaç-i* adı”, *şışı* “fare” > *şışı-y-i* “fareyi”, *tu* “dağ” > *tıv-i* “dağı” vb.

b. Diğer bütün ünlülerden sonra *-i* yan biçimi: *aça* “çocuk” > *açi* “çocuğu”, *ïne* “inek” > *ini* “ineği”, *alı* “el” > *alı-i* “eli” vb. (bk. Yılmaz 2002: 23-26).

Türkçeyile Çuvaşçayı karşılaştırdığı makalesinde Poppe (1924-25) bugün Çuvaşçada iyelik eki için eski **i* biçiminin kullanılması nedeniyle, bu ekin bir zamanlar bağımsız olmakla birlikte artık kullanımdan düşmüş olan üçüncü kişi zamirinin bir kalıntısı olduğunu ve Türkçede yavaş yavaş eklediğini düşünmüştür. Çuvaşçada bu ekin ünlü uyumuna girmemesi de henüz bağımsızlığını tümüyle yitirmediğinin bir kanıtı olarak görülmüştür (s. 422).

Bu **i* sesinde, bir zamanlar Türk dillerinde bağımsız olarak bulunan kayıp üçüncü tekil kişi zamiri yaşamaktadır. Moğolcada bu yapıya üçüncü tekil kişi zamirinin ilgi çekimi olan *inu* biçimi denk gelir fakat Moğolcada çekimsiz **i* biçimi eksiktir. Bu eksik biçim Tunguz dilinde bulunur: krş. *i* “o”, ilgi *ini*, yönelme *inde*, belirtme *imbe* < **inbe*, ayrılma *inci* (Poppe 1924-25: 423).

Üçüncü tekil kişi zamiri olan bu **i*, üçüncü tekil kişi geçmiş zaman eki *-DX*'nin yapısında da bulunur ve Çuvaşçada bu yapıya (*r*, *l*, *n* dışındaki bütün seslerden sonra) *-rĩ/-ri* ve (*r*, *l*, *n*'den sonra) *-çĩ/-çi* denk gelir. Çuvaşçada geçmiş zaman çekimi iyelik çekimi ile karşılaştırıldığında aradaki paralelliğin tam olduğu görülür:

geçmiş zaman <i>-rĩ/-ri</i>	geçmiş zaman <i>-çĩ/-çi</i>	iyelik
<i>sap-rĩm</i> “serptim”	<i>pĩl-tĩm</i> “bildim”	<i>ivĩl-ĩm</i> “oğlum”
<i>sap-rĩn</i> “serptin”	<i>pĩl-tĩn</i> “bildin”	<i>ivĩl-u</i> “oğlun”
<i>sap-rĩ</i> “serpti”	<i>pĩl-çĩ</i> “bildi”	<i>ivĩl-ĩ</i> “oğlu”
<i>sap-rĩmĩr</i> “serptik”	<i>pĩl-tĩmĩr</i> “bildik”	<i>ivĩl-ĩmĩr</i> “oğlumuz”
<i>sap-rĩr</i> “serptiniz”	<i>pĩl-tĩr</i> “bildiniz”	<i>ivĩl-ĩr</i> “oğlunuz”
<i>sap-rĩš</i> “serptiler”	<i>pĩl-çĩš</i> “bildik”	<i>ivĩl-ĩ</i> “oğulları”

Bütün bunlar, kayıp **i* zamirinin, geçmiş zaman tekil üçüncü kişi ekinin içinde yer aldığını gösterir. Böylece Türk dillerindeki geçmiş zaman eki *-D*+iyelik eki olarak tasarlanabilir (Poppe 1924-25: 424).

Yakutçadaki geçmiş zaman ve iyelik eklerinin durumu da bu varsayımı destekler: geçmiş zaman eki *-tım, -tın, -ta, -tıbtı, -tıgtı, -tılar* ve iyelik ekleri *-(ı)m, -(ı)ñ, -a*'dır. Burada özellikle, Yakutça üçüncü teklik kişi iyelik ekinin *-a* ve geçmiş zaman üçüncü teklik kişi ekinin *-ta* olması dikkat çekicidir.

Çuvaşçada geçmiş zaman çekimiyle paralellik gösteren üçüncü kişi iyelik çekimi, ekin birincil biçimine ve Orhon Türkçesinde nasıl okunması gerektiği konusuna da ışık tutar.

Kaynakça

- Atalay, Besim (1985), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi II*, Ankara: TDK.
- Benzing, Johannes (1940), "Tschuwasische Forschungen (II)", *ZDMG* 94: 391-398.
- Berta, Árpád (2010), *Sözlerimi İyi Dinleyin..., Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*, Çev. Emine Yılmaz, Ankara: TDK.
- Böhtlingk, Otto (1964), *Über die Sprache der Jakuten*, Mouton&Co, The Hague: Indiana University Publications.
- Ceylan, Emine (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: TDK.
- Gabain, A. von (1941), *Alttürkische Grammatik*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Johanson, Lars (1979), *Alttürkisch als "dissimilierende Sprache"*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Levitskaya, L. Sergeyevna (1976), *Istoričeskaya Morfoloģiya Çuvaşskogo Yazıkā*, Akademiya Nauk, Institut Yazıkoznaniya, Moskva.
- Krueger, John Richard (1962), *Yakut Manual*, Indiana: Indiana University Press.
- Meyer, İben Raphael (1991), "Zur lesung des wolgabulgarischen tnrwy", *Türkische Sprachen und Literaturen*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 29, Wiesbaden.
- Ölmez, Mehmet (2010), "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?", *I. Uluslar arası Uzak Asya'dan ÖN Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları
- Palló, Margit (1959), "Hungaro-Tschuwaschica I", *UAJb* 31: 239-258.
- Poppe, Nikolaus (1924-25), "Türkisch-tschuwassische vergleichende Studien", *Islamica* I: 409-427.
- Poppe, Nikolaus (1961), *Tatar Manual*, Bloomington: Indiana University.
- Ramstedt, Gustav J. (1922), "Zur frage nach der stellung des tschuwassischen", *JSFOu* 38/3: 3-34.
- Räsänen, M. (1949), *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, StO 15, Helsinki.
- Tekin, Şinasi (1987), "Altun Yaruk'un 20. Bölümü: İligler Qanlarning Köni Törüsün Aymaq (=Räjaşāstra)", *TUBA* 11, 133-175.
- Tekin, Talat (1987), *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara: TDK.

Tekin, Talat (1988), *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, Ankara: TDK.

Tekin, Talat (2003a), *Orhon Türkçesi Grameri*, TDA 9, İstanbul.

Tekin, Talat (2003b), “Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine”, E. Yılmaz, N. Demir (Haz.) *Makaleler I, Altayistik*, Grafiker, Ankara, s. 131-138.

Tekin, Talat (2004), “On the Old Turkic Verbal Noun Suffix {-dOk}”, E. Yılmaz, N. Demir (Haz.) *Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Ankara: Öncü Kitabevi.

Tekin, Talat (2005), “L. S. Levitskaya, *İstoričeskaya morfologiya čuvaşskogo yazıka*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva 1976”, E. Yılmaz, N. Demir (Haz.) *Makaleler 3, Çağdaş Türk Dilleri*, Grafiker, Ankara 2005: 291-293.

Yılmaz, Emine (2002), *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Ankara: Grafiker.